

З МИНУЛОГО ШЕВЧЕНКОВОЇ БАТЬКІВЩИНИ

Дослідник Шевченкової творчості мусить відмітити незвичайно близький зв'язок поета з Правобережжям, особливо з його тіснішою батьківщиною – Звенигородщиною. Це торкається особливо перших Шевченкових творів. Поет, вирваний із свого середовища, де прожив безталанну, а все-таки по-дитячому радісну молодість, вертається думками в свої рідні сторони і все наново згадує їх у своїх поемах. Шевченко був справжнім співцем Правобережжя і його заслугою стало те, що героїчні часи козаччини, особливо доба Богдана Хмельницького, добули собі широку популярність, що Чигирин, Терехтемирів, Корсунь, Жовті Води й багато інших тих історичних місцевин віджили й утвердилися в народній пам'яті.

Але Шевченко увів у свою поезію не тільки великі і славні козацькі міста, він також зробив популярними цілий ряд дрібних місцевин і це з тих околиць, які знав із своєї молодості. Особливо замітні з цього погляду Шевченкові “Гайдамаки”.

Головна акція “Гайдамаків” відбувається у найближчих околицях Шевченкової Кирилівки у Звенигородщині. Герой поеми, Ярема* Галайда, перебував на службі в Боровиковому хуторі; Шевченко пояснює у приписах до поеми: “Між Звенигородкою й Вільшаною, по старому шляху Боровиків хутір, де б то Ярема Байстрик, а потім Галайда був у жида наймитом”. Яремова дівчина, Оксана, живе у Вільшані й тут її батька, титаря, убивають конфедерати. Біля Вільшаної поет згадує кілька сусідніх сіл: гайдамаки мандрують через Воронівку й Вербівку, Вільшану, Боровиків хутір і коло Шевченкової Кирилівки стрічають “півпарубка”, що показує їм дорогу й за це дістає дукача. Шевченко пояснює: “Кирилівка, село Звенигородського повіту. Червонець, що дав Залізняк хлопцеві, і досі єсть у сина того хлопця, которому був даний; я сам його бачив”. Гайдамаки ідуть до Будищ, над озеро, шукати скарбу, захованого на урочищі Гупалівщина. Знову пояснення Шевченка: “Село Будища недалеко од Кирилівки; в яру озеро і над озером ліс невеликий, зовється Гупалівщиною за те, що там Залізняк збивав ляхів з дерева. Ляхи, де був захований шляхетський скарб, і досі видко, тільки вже поруйновані”. Дальша дія відбувається у Лисянці, де пани заховалися у “старосвітським будинку”, що його “Богданові будували руки”. Шевченкові приписи вияснюють: “Лисянка – містечко Звенигородського повіту над річкою Гнилим Тикичем. Тут зійшлися Гонта з Залізнякам і розруйнували старосвітський будинок, Богданом ніби то будований”. Ярема виводить Оксану з Лисянки через село Майданівку (коло Кирилівки) до Лебедина. “Лебедин, дівочий монастир меж Чигрином і Звенигородкою”.

Окрім самої Звенигородщини, Шевченко уміщує гайдамацький рух у смузі, ближчій до Дніпра, але недалекій від Звенигородщини; тут у поемі названі Медведівка, Сміла, і вся Смілянщина, Корсунь, Канів, Чигирин, Черкаси. З другого боку, найголовніша дія драми відбувається в Умані. Шевченко називає також

* У тексті помилково – Гнат. – Ф. С.

деякі ріки своєї околиці: Гнилий Тикич коло Лисянки, Роїсь “зелену”, Тясмин коло Чигирина, Інгул, “що зиму замерзає”. Врешті двічі згадується Чорний Шлях, яким прямували гайдамаки. У Шевченкових поясненнях читаємо: “Чорний Шлях виходив від Дніпра, меж устями річок Сороківки і Носачівки, і біг через степи запорозькі, через воєводства Київське, Подольське і Волинське – на Червону Русь до Львова. Чорним названий, що по йому татари ходили в Польшу і своїми табунами вибивали траву”. Як з Шевченкових приписів видно, ці місцевини він увів у свою поему не тільки тому, що вони були рідні і милі, але передусім із-за того, що майже з кожною із них лучився якийсь історичний спогад. І це були не які-небудь спогади, а традиції боротьби з панським гнітом, з насильствами шляхетської Польщі. Ці перекази давніх часів переходили від прадідів і дідів до молодого покоління. Якими дорогами ішли ці оповідання, зобразив Шевченко в прегарній сцені – спогаді з хати свого батька:

*Бувало, в неділю, закривши мінею,
По чарці з сусідом випивши тієї,
Батько діда просить, щоб той розказав
Про коліївчину, як колись бувало,
Як Залізняк, Гонта ляхів покарав.
Столітнії очі, як зорі сяли,
А слово за словом сміялось, лилось:
Як ляхи кокали, як Сміла горіла...
Сусіди од страху, од жалю німіли,
І мені малому не раз довелось
За титаря плакати, – і ніхто не бачив,
Що мала дитина у куточку плаче.
Спасибі, дідусю, що ти заховав
В голові столітній ту славу козачу:
Я її онукам тепер розказав.*

Столітній Шевченків дід, сам свідок, чи може й учасник Коліївщини, в очах поета є тим зв'язковим, що традицію давніх поколінь передає внукам, не дає їм забути про “козацьку славу”. Та Шевченко від свого діда й інших сільських оповідачів перейняв не тільки оповідання про Гайдамаччину, але, – хоч цього і не зазначає виразно, – він мусів добути погляд на цілу козацьку епоху, на героїчну боротьбу проти гнобителів його народу, що проходила на його батьківщині. Не з книг і не з наукових джерел він добув це чудове відчуття історичного минулого, яким визначаються його поеми, зрозуміння думок і поглядів, змагань і страждань давноминутих часів, – це дала йому тільки невмируща народна традиція, оповідання старих дідів, пісні, думи й перекази, якими багата була його батьківщина.

Шевченкові рідні сторони мали славне героїчне минуле.

Звенигородщина лежить на вододілі між Дніпром і Бугом. До Дніпра пливуть річки Рось і Тясмин, до Бугу Гнилий Тикич, Угорський Тикич, Велика Вись, що разом лучається у Синюху. Цей вододіл між Дніпром і Бугом мав велике комунікаційне значення, – туди проходив славний Чорний Шлях, дорога, якою татари з Криму набігали на Україну. Куди ішов шлях через Звенигородщину, це зазначає докладно Боплан на своїй спеціальній карті України. Від джерел Інгулу шлях ішов

у північно-західнім напрямі попри Лебединський ліс, двома раменами обіймав Капустину Долину, даліше одним рам'ям проходив між Тарасівкою, Майдановим лісом і Лисяїнкою, з одного боку, та Кириловим лісом, Вільшанкою (теп. Вільшана) і Сидорівкою, з другого. Інше рам'я Чорного Шляху, злученого з Кучманським, проходило на Торговицю до Умані*. Отже, Шевченкова Кирилівка лежала на самому Чорному Шляху й тому цей шлях Шевченкові був так добре знайомий, і коли він оповідав:

*Чорним шляхом запалало,
І кров полилася
Аж у Умань*

то описував свої околиці.

Чорний Шлях під цією назвою відомий щойно від XVI ст., але це була споконвічна дорога, якою степові орди нападали на Україну. Територія Звенигородщини – це була перша, найдаліше у степ висунута лінія, на якій населення України боронилось від наїздів кочовиків. Боротьба почалась тут ще в XI ст., наш князь Ярослав з-під Києва пересунув оборонну лінію на ріку Рось**, побудував тут нові городи і могутніми валами укріпив кордони. Два такі вали, довгі; на 10 км, залишилися коло Лисянки***. Можливо, що в тих часах повстав Звенигород, теперішня Звенигородка, як оборонна база серед степу. Але половці набігами знищили пограничні городи, й населення мусило перебиратися у безпечніші північні країни. Те саме повторялося від того часу все наново: засновувалися нові оселі, орда їх нищила й вони відживали знову.

Це степове пограниччя визначалося незвичайним багатством звіриного світу: у лісах і по степах жили олені, лосі, дикі коні, бобри, лови на них приманювали все нових поселенців і вони осідали тут, не вважаючи на всі небезпеки сусідства з ордою. Як тільки наступи степових народів ослабли, зараз у степу появлялися дрібні оселі: зимовики, хутори, пасіки, городки. Першу обнову колонізації стрічаємо на переломі XIV–XV ст., коли Київщина увійшла у склад Литовського Великого Князівства. Головним опікуном українського пограниччя став великий князь Витовт, що побудував ряд замків на широкому просторі від Дністра до Дніпра й ними забезпечив розвиток осілого життя. Степове пограниччя покрилося десятками нових осель, а укріплений Звенигород став важним торговим пунктом на шляху з Брацлава до Канева, Черкас і Києва****.

Але розвиток Поросся не перетривав і століття. Кримська орда, зорганізована в половині XV ст., почала нападати на Україну. В 1485 р. хан Менглі-Гірей добув і знищив Київ, а серед татарських набігів упав також Звенигород і всі оселі, що зростали під його захистом.

Нове відродження країни почалося півстоліття пізніше, вже під проводом козаччини, що ішла в степи, воюючи з татарами, відбивала від них “дикі поля” і тут засновувала нові оселі. У джерелах виринають все виразніше “пустині” за Білою

* Кордт В. Матеріали по русской картографии, т. II, карта 3. У Боплана положення різних осель і урочищ зазначене не вповні вірно, так, напр., Кирилів ліс є на захід від Майданового лісу, коли насправді є навпаки. Звенигородка у нього на північ від Тарасівки й інше.

** Летопись по Ипатскому списку, вид. 1871 р., с. 105.

*** Słownik geograficzny, т. V, с. 308.

**** Грушевський М. Історія України Русі, т. IV, с. 172, VII, с. 16.

Церквою, “городище” Лисянка, Майданівський ліс, відживає також Звенигород під іменем Звенигородки.

В 1622 р. побудовано замок в Лисянці*. На картах Боплана з 1640-их років вже зазначено кілька осель з найближчої Шевченкової батьківщини: Вільшанка, Тарасівка, Вільховець, Кальнеболото, Капустина Долина. Чи існувала вже Кирилівка, це непевне; в одному акті з 1618 р. згаданий Кирилів разом з Лебедином**, а не зазначено виразно, чи це оселі, чи урочища. В карті Боплана нема ще Кирилівки, а тільки Кирилів ліс (Kierolow Las), так само Майданів ліс, Лебедин ліс і річка Вербівка***, де пізніше мали постати села Майданівка, Лебедин, Вербівка.

Але наростаюче життя почала пригнітати жадібна рука магнатів. Польський сейм конституцією з 1590 р. дозволив роздати пустині за Білою Церквою на вічність людям шляхетського стану. В 1593 р. городище Лисянку разом з величезними просторами від Росії до Синьої Води дістав шляхтич Валентин Чермінський, невдовзі Лисянщина перейшла до рук руського воєводи Яна Даниловича. Цей магнат відразу почав тут вести грабницьку господарку, вирубував околишні ліси, закладав у них “буди” (звідси назва “Будища”) і в них випалював дерево на поташ, винищував селянські лісові пасіки. Білоцерківські міщани, що колись ходили на промисл у ці околиці, в 1622 р. жалувалися на цю панську господарку.

Данилович заснував містечко Лисянку, і щоб до нього стягнути поселенців, надав поки що свободу на 24 роки; але пізніше міщани мали прийняти на себе всякі обов’язки: “болоховці”, що ловили рибу, мали платити десятину до замку, а від усякої іншої здобичі – поклін; від випалювання горілки мали платити по золотому від казана; хто схоче залишити місто, має платити “вихідне”, продати майно не чужому й не козакові; коли дівчина віддається, має платити “поємщину” або “куницю”. Мешканці сіл не мали і тих свобод, що міста, й мусили піддаватись під безоглядний панський режим. Мусили платити податки з млинів, корчем, рибних і звіриних промислів, пасік, худоби, збіжжя...

Але населення з пограниччя, з “диких піль”, загартоване у боротьбі з татарами, відважне й завзяте, не думало піддаватись під владу панів і пасивним опором і явними виступами поборювало ненависне панське ярмо. У другому десятилітті XVII ст. всюди в пограничних городах стрічаємо категорію “непослушних”, що не хочуть признавати юрисдикції королівських урядів, закладають собі свої громади під проводом отаманів і називають себе козаками. Ці “непослушні” поставали все нових сил Запорізькій Січі, а коли вибухали козацькі повстання, вони великою масою ішли до боротьби із зненавидженою шляхтою.

Лисянщина відіграла визначну роль у повстанні Богдана Хмельницького. Лисянці одні з перших пристали до повстання: дев’ять лисянських міщан, як з’ясували козацькі бранці – вже на початку руху записягали допомагати козакам****. Населення Лисянщини в такому великому числі взяло участь у визвольній боротьбі, що сучасні джерела згадують навіть окремих лисянський полк*****. Але при складанні реєстру запорізького війська 1649 р. козаків з цієї околиці записано до

* Słownik geograficzny, т. V, с. 303 і Архив Ю. З. России, ч. V, т. I, с. 136.

** Źródła dziejowe, т. XXI, с. 247.

*** Кордт В. Матеріали по русской картографии, т. II, карта III.

**** Księga pamiątkowa J. Michałowskiego, с. 94.

***** Літопис Самовидця, с. 19.

Корсунського полку. Реєстр згадує між іншими сотні Лисянську й Ольшанську*. З перепису населення 1654 р. дізнаємося, що у Вільшані було 626 козаків і 209 міщан, у Лисянці 523 козаки і 79 міщан, у Тарасівці 365 козаків і 46 міщан, у Звенигородці 513 козаків і 48 міщан і т. д.**.

Країна, визволена з-під шляхетської влади, скоро дійшла до економічного й культурного розвитку. Павло Алепський, що переїздив Лисянщину з антиохійським патріархом Макарієм 1653 р., зазначає під'єм всієї країни й м. ін. славить також Лисянку: “велике місто, укріплене, з водами й садами, бо ж ця благословенна країна наче гранатне яблуко – велика і квітуча”***. Всі значніші оселі перемінилися в містечка, а багато з них укріплено й вони стали замками, як Вільшанка, Тарасівка, Водяники, Звенигородка, Кальниболото, Капустина Долина****.

Степове пограниччя фортифікувалося задля безпеки від татар, що часто переходили Чорним Шляхом, а хоч і були союзниками Хмельницького, то все ж таки грабували оселі, що стояли на їх дорозі. Як тільки приходила вістка про татар, населення замикалось у городах і сторожило на баштах “з топорами, рогатинами, палками”*****. Ще більша безпека прийшла на Лисянщину від часу, коли татари увійшли в союз з поляками і допомагали їм воювати козацьку країну. Уперше дійшли тут польські війська весною 1655 р. Грабіжницьким походом вони пройшли від Поділля, через Брацлавщину до Угорщини, а з другого боку на пограниччя напали татари; не зважаючи на героїчний опір населення, ціла квітуча країна була знищена й перемінилася в одно згарище. У цих кривавих змаганнях упала також Лисянка. Один із польських офіцерів, Тишкевич, байдужими словами описує трагедію містечка: “Довідалися ми, що хлопці в Лисянці замкнулися. Післано 100 драгонів і полк пана стражника; вони взяли замочки, а орда виграбувала місто, забрала людей”... Інший сучасник замічує цинічно: “Хоч і не потреба було такої суворості, але хто ж у замішанні міг загальмувати роз'яреного жовніра. За вояцькою приповідкою: забита собака не кусає, а що зробить мир, вигубить війна”*****. Але пограничні оселі, загартовані в довголітній боротьбі, відроджувалися скоро після найгірших знищень. Також і Лисянщина залюднилася знову скоро. Сама Лисянка стала навіть значним торговим центром, в якому бувало й багато чужих купців, особливо греків. Якийсь час Лисянка разом з Корсунем була призначена на утримання козацької артилерії, пізніше, як козацька старшина дійшла до значення, привілей на цю околицю добув собі Костянтин Виговський, брат гетьмана. У списі осель, що належали до нього 1661 р., є вже Моринці, що рахувалися містечком.

Під час походу Яна Казимира на Лівобережжя 1663 р. поляки призначили Лисянку на базу для польської артилерії і на військові магазини. Але коли виявилось, що Ян Казимир нічого не зміг вдіяти за Дніпром, на Правобережжі з початком 1664 р. вибухло народне повстання. Лисянщина одна з перших пристала до боротьби. Місцевими ватажками одні джерела називають Вареницю і Сулиму, другі

* Реєстра Запорозкого Войска.

** Акты ЮЗР, т. X, с. 296.

*** Путешествие антиохийского патриарха Макария, вид. Муркоса, II, с. 16.

**** Чтения Общ. Истории и Древностей Росс., 1905, II, сс. 28–31, Акты Ю. 3. России, т. X, сс. 239–240.

***** Акты Ю. 3. России, т. X, с. 107.

***** Грушевський М. Історія України–Русі, т. IX, сс. 1039, 1055; Słownik geograficzny, т. V, с. 304.

Семена Височана, колишнього галицького повстанця, що під час походу Богдана Хмельницького на Західну Україну 1648 р. зорганізував велику повстанчу армію на Покутті. Повстанці, як каже сучасник, з киями пішли на Лисянку й добували польські гармати*. В недовгому часі в Лисянці стояло вже 7000 війська, а полковником був Гладкий. Польський полководець Чарнецький, заїлий ворог козаків, рушив на повстанців і намагався добути Лисянку, але місто боронилося по-геройському й не хотіло піддатися. Чарнецький втратив 26 днів на блокаду, але як побачив, що йде відсіч від Брюховецького, мусив відступити. Польський вождь з таким завзяттям ставився до повстанців, що не вагався зазивати хана, щоб допоміг йому нищити селян. З початком 1665 р. він знову пробував добути Лисянку, але Семен Височан знову відігнав його. Всі сусідні місцевини були обсажені сильними козацькими загонами, м. ін. Вільшана, Тарасівка, Медведин, Мліїв. При кінці березня 1665 р. знову розбито польські полки під Вільшаною й Лисянкою, знову запалало повстання на всьому Правобережжі й польські війська пішли у панічний відворот**.

За Дорошенка Лисянщина більше відограла важну роль у козацькому житті. В 1666 р. Дорошенко відбув у Лисянці генеральну раду, на якій рішено звернутися з зазивом до поляків, щоб залишили Україну***.

І пізніше не раз відбувались тут козацькі паради, а також зустрічі гетьмана з татарами й турецькими послами, а залогу Лисянки творили Дорошенкові наймані полки серденят. Але Дорошенків союз з Туреччиною і татарами не добув прихильності на Україні, а, особливо, пограничне населення, що цілі століття вело боротьбу з ордою, не хотіло погодитися на союз з “бусурманами”. Коли ж татари як союзники Дорошенка все частіше наїздили на Лисянщину, населення, перетомлене тривожним життям, почало покидати давні становища.

Уже в 1665–6 р. частина селян рушила за Дніпро, кинувши все своє добро. Вони оповідали: “Всі наші міста в тривозі; татари увесь хліб повипасували на нивах; їсти нічого; люди годуються дикими грушами й усі раді перебраться на Лівобережжя”****. В 1674 р. міщани повстали проти татар, а боячися помсти, рушили на Лівобережжя. Ціла околиця запустіла, тільки по лісах ховалися “лисянські стрільці”*****.

Але як тільки настали спокійніші часи, емігранти зараз почали вертатися на свої оселі. Вже в 1681 р. вісімсот селян перейшли через Дніпро, перебилися через заставу, що їх не пускала, й почали поселюватися в Лисянщині*****.

Але слідом за селянами почала перти знову шляхта. Козацькі землі над Росією проголошено знову королівськими й магнатськими. Цей похід шляхти спричинив нове народне повстання під проводом Самуся Івановича 1704 р. Рух обняв також Лисянку і всю околицю: побито тут шляхту, польських осадників і євреїв-спекулянтів*****.

* Там само, т. V, с. 305.

** Костомаров Н. Руїна, с. 19.

*** Акты ЮЗ России, т. VI, с. 82.

**** Акты ЮЗР, г. VI, VII, IX, XI, XII, показник під Лисянка.

***** Костомаров Н. Руїна; Słownik geogr., т. V.

***** Grabowski, Starożytności, II, с. 500

***** Костомаров Н. Мазепа; Słownik geogr., т. V

Але польські магнати скоро приборкали народний рух. В кільканадцять років пізніше народна опозиція прийняла нову форму – гайдамаччини. Великі ліси над Тикичем і Інгулом давали безпечний захист усім тим, що не хотіли піддатися панській владі. В 1720 і 1730 рр. творяться тут напіврозбишацькі ватаги, що своїми нападами непокоять панські маєтки. Тодішні газети часто подають описи дрібної, але впертої боротьби гайдамаків із шляхтою. В 1742–3 рр. в околицях Лисянки прославився своїми нападами ватажок Кузьма Гаркуша. Разом з тим на степовому пограниччі повставали свобідні козацькі села. Так в 1744 р. козак Давид Звенигородський почав осаджувати оселі над Виссю і Синюхою і переманив туди багато людей з Лисянщини; але його схопили й віддали на кару.

Шляхта всіма силами старалася знищити гайдамаччину. На пограниччі побудовано нові фортеці, між ін. і в Лисянці збудовано новий замок – мабуть, ту будову, що її Шевченко в “Гайдамаках” називає “старосвітським будинком”. Всюди стояли залогово відділи польського війська, т. зв. партії, призначені до боротьби з гайдамаками. По містечках утворено покірливі уряди. Гайдамаків, що попали в полон, карано без милосердя, так у Лисянці в 1737 р. в одному тижні місяця лютого засуджено на смерть 40 чоловіка, у березні одного дня повішено 25 людей*.

Зрозуміла річ, яку ненависть викликали в населення такі жорстокі паціфікації. Народне невдоволення збільшувалося ще через релігійний гніт. Щоб підірвати народну опозицію, військові реґиментарі намагалися знищити православ'я, а натомість насадити унію і католицизм. Цю пропаганду ведено незвичайно грубими засобами, що ображали найглибші почування народу. Тодішні акти переповнені скаргами на знущання, яким підлягало населення: “Нестерпні біди православним ділають, імінія розграбляють, в засадах держать, волоси обрізують священникам, б'ють їх без милости, святі антимінси, книги і, что попадуть, із церкви забирають і дані на церкви благочестія нашого больше, нежели удвоє проти своїх уніатських накладають”***.

У Смілій в 1766 р. улани кн. Любомирського побили міщанина Івана Курінного, так що він від побоїв умер; в Жаботині без суду покарали смертю сотника Харка й голову йому зрубали; у Млісві Данила Кушніра безмилосердно мучили, смолою облили й голову зрубали***. Факти, що так дуже нагадують опис смерті титаря із Вільшани у Шевченкових “Гайдамаках”... Ці нелюдські знущання над безборонним народом були причиною, що народна помста прийняла такі жорстокі форми.

В 1768 р. Лисянка була одним з головних центрів Коліївщини. Туди від Корсуня й Богуслава у червні прийшов головний вождь гайдамаків Максим Залізняк. Польське військо не було дуже численне, бо частина пішла до конфедератів. Гайдамаки облягли замок, частина козацької міліції перейшла до повстання і губернатор замку мусів піддатися. Гайдамаки вирізали шляхту і ксьондзів, і пограбували місто. Особливо знущалися над польськими ченцями-францисканами. В Лисянці пристав до Залізняка Семен Неживий, що приєднав до своєї ватаги селян з Тарасівки й Кирилівки. Тут уперше Шевчєвкова Кирилівка згадується під цією назвою.

В Лисянщині перебував також ватажок Ніс.

* Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII ст. Русь. Іст. бібліотека, т. XIX, с. 67.

** Архив ЮЗ России, ч. I, т. 2, с. 120.

*** Архив, I, 2. сс. 273, 382

В листопаді 1768 р. вибухло в Лисянщині друге повстання, під проводом ватажка Бугая, і гайдамаки знов уладили різню панів і ксьондзів. Знищив їх уманський регіментар Магнушевський.

Це вже часи, які Шевченко пізнав з оповідань свого діда.

Шевченкова батьківщина мала за собою довге, героїчне минуле, безперервну традицію боротьби з польською шляхтою. Хоч народ безнастанно мусів відбиватися від татарських набігів, що ішли Чорним Шляхом, то ще з більшим завзяттям він виступав проти польських магнатів, що несли йому поневолення і загибель. Від часу повстання Богдана Хмельницького Лисянщина бере безнастанну участь у боротьбі й селянські повстання вибухають все наново. Одні за другими ідуть покоління народних бійців: діди батькам, батьки внукам передають до рук шаблю і з нею гасла визвольної боротьби. Шевченко був останній з цих борців, від свого діда дістав заповіт боротьби й сам виступив в імені “німих і незрячих”. Народна традиція столітніх змагань була незвичайно жива і яскрава, і Шевченко перейняв з неї всебічне та глибоке відчуття минулого. Це видно з тих пластичних і яскравих картин, якими він змальовує минуле: чи коли він описує вибір гетьмана, чи похід козацького війська; чи гайдамацький табір, чи постаті народних героїв – він усе немов власними очима оглядає “козацьку славу”. З народної традиції поет перейняв не тільки малюнки давнього життя, але ще більше – добув він з неї зрозуміння самих подій, їх змісту, суті народних змагань. Здобутки і тріумфи, невдачі і страждання минулих поколінь Шевченко передав своїм могутнім словом, як справжній борець за визволення свого народу.

Записки історичного та філологічного факультетів (Львівського державного університету ім. Ів. Франка). – К., 1940. – Т. I. – С. 139–147.